

EESTI KEELE MÖÖNDLAUSE: MARKERID NING KOHT ALISTUSE JA RINNASTUSE TELJEL¹

HELEN PLADO, LIINA LINDSTRÖM

Annotatsioon. Mööndlausega põimlause seob kaks sündmust või olukorda, mis mõlemad realiseeruvad. Seejuures on taustaks eeldus, et tavatingimustel need situatsioonid koos ei esine. Eesti keele peamisteks möönvateks sidesõnadeks on *kuigi* ja *ehkki*, neile lisaks kasutatakse ka markereid *sellele vaatamata et*, *sellest hoolimata et*, *olguigi et* ja *kuna*. Nii vanas kirjakeeles kui ka tänapäeval sagedased mööndlause markerid sisaldavad rõhupartiklilist komponenti (vanas kirjakeeles peamiselt *küll*, tänapäeval *gi-/ki-*liide). Sagedasim mööndusmarker *kuigi* on grammatiseerunud tingivast möönvaks mööndtingimusliku vaheetapi kaudu. Mööndlausele on tugev semantiline ühisala vastandava rindlausega, kuid sõnajärg osutab selgelt mööndlause alistatud loomusele ning toimimisele pealause moodustajana.

Võtmesõnad: eesti keel, süntaks, komplekslause, rinnastus ja alistus, adverbiaal-lause, mööndlause, möönvad sidesõnad, sõnajärg, grammatiseerumine

Sissejuhatus

Mööndlause ehk kontsessiivlause on üks adverbiaallause tüüpe, mis väljendab sündmust, millest hoolimata pealause tegevus toimub. Mööndlause väljendab põhjuse-tagajärje suhet nagu mitmed teisedki adverbiaallused (nt põhjuslused, tingimuslused), eriti suur ühisosa on tal (möönd)tingimuslausetega. Et mööndlausele on tugev semantiline ühisosa ka vastandava rindlausega, otsitakse käesolevas artiklis vastust küsimusele, millised siiski on nende lausete vahelised suhted ning kas eesti mööndlause puhul on tegemist selgelt alistatud lausega või on tal ka rindlause omadusi. Lisaks jääb mööndlause puhul silma võimalike markerite suur hulk. Artiklis

¹ Artikli valmimist on toetanud ETF-i grant „Komplekslause eesti keeles” (nr 8595).

võetakse vaatluse alla ka küsimus, kuidas taoline mööndkonjunktsioonide paljusus on tekkinud.

Artikli esimene osa selgitab mööndlause mõistet, käsitleb mööndlause seoseid tingimuslausega ning näitab, kas ka mööndlausete puhul saab eristada sisutasandi, episteemilise tasandi ja kõneaktitasandi kõrvallauseid nagu põhjus- ning tingimuslausete puhul. Teine osa vaatleb, millised olid mööndlause markerid eesti vanas kirjakeeles ja kuidas on mööndkonjunktsioonid tänapäevaseks kujunenud. Viimane, kolmas osa käsitleb põim- ja rindlausete vahetõrget ning näitab, milline on mööndlausete koht sellel teljel. Seejuures kasutatakse argumendina sõnajärge, mis osutab mööndlause toimimisele pealause ühe moodustajana, st alustatud lausena.

Artikkel põhineb Tartu Ülikooli eesti kirjakeele korpuse² materjalil, lisaks on mööndlausete markerite kujunemist käsitlevas peatükis kasutatud Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpust³.

1. Mis on mööndlause?

Mööndlausega põimlause seob kaks sündmust või olukorda, mis mõlemad realiseeruvad. Seejuures on taustaks eeldus, et tavatingimustel need situatsioonid koos ei esine. Teisisõnu, mööndlause näitab, et pealausega väljendatu kehtib hoolimata sellest, et kehtib ka kõrvallausega väljendatu (EKG II: 308). Näiteks lauses *Kuigi sajab vihma, läheb Mart jalutama* realiseeruvad mõlemad sündmused (sajab vihma ja Mart läheb jalutama), kusjuures lauses sisaldub eeldus, et tavaliselt Mart vihma ajal jalutama ei lähe.

Möönd- ja pealause sündmuste vahel valitseb põhjuse-tagajärje suhe. Lauses seotavate sündmuste taustaks on oletus *kui A, siis B* ('Kui vihma sajab, siis ei minda jalutama') või üksikjuhtumi korral *et A, siis B* ('Et vihma sajab, ei lähe Mart jalutama', vihmasadu on põhjuseks ja see, et Mart jalutama ei lähe, on tagajärjeks). Mööndlause lükkab selle oletuse ümber: *Kuigi sajab vihma, läheb Mart jalutama* (Itkonen 2001: 336).

Ekkehard König (1999) on leidnud, et mööndlauseid eristab suuremast osast teistest adverbiaalausestest see, et need ei saa olla fookustatud, st neid ei saa küsimustada (vrd põhjuslause *Kas ta oli omadega läbi, sest ta oli ajakirjanik? Miks ta oli omadega läbi?* ja mööndlause **Kas ta oli*

² <http://www.cl.ut.ee/korpused/baaskorpus/>.

³ <http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/korpused.htm>.

omadega läbi, kuigi ta oli ajakirjanik?) ja neid ei saa laiendada fookuspartiklid (vrd nt tingimuslause *Ma tulen jalutama ainult* siis, *kui ei saja* ja mööndlause **Ma tulin jalutama ainult/isegi, kuigi sadas*). (König 1999: 81–82) Sellest, et mööndlauseid ei saa olla fookustatud, järeldab König (1999: 82), et need kõrvallauseid on pealausega nõrgemalt seotud kui teised adverbiallauseid. Siiski näib, et vähemalt eesti keele puhul ei ole fookustamise võimatus seotud mitte mööndsuhtega, vaid pigem sellega, et sõnade *kuigi* ja *ehkki* abil markeeritud mööndlauseid ei saa olla pealause korrelaati, mille kaudu fookustada. Samamoodi ei saa fookustada ka teisi ilma korrelaadita adverbiallauseid, nt **Ma tulin ainult, sest mind kutsuti* (vrd *Ma tulin ainult seetõttu, et mind kutsuti*). Fookustada saab mööndlauseid, millel on pealause korrelaat, nt *sellele vaatamata, et ning sellest hoolimata, et* abil markeeritud mööndlauseid: *Ma tulin isegi sellest hoolimata, et mind ei kutsutud*).

Sageli väidetakse ka, et mööndsuhted on teistest adverbialsetest suhetest keerulisemad (vt nt König 1985: 263; Kortmann 1997: 167; König 1999: 82). Bernd Kortmanni (1997: 154–157) järgi viitab sellele muu hulgas see, et 1) mööndus on pigem semantilise muutuse siht- kui lähtesuhteks, 2) mööndussuhte markerid arenevad keeltes küllaltki hilja ja 3) mööndussuhteid kajastavaid markereid omandatakse esimeses keeles viimasena.

„Eesti keele grammatikas” on mööndlauseid jagatud *vaatamata*-tüüpi (1) ja *olenemata*-tüüpi (2) kõrvallauseteks. Neist esimene osutab, et pealausega väljendatu kehtib vaatamata sellele, et kehtib kõrvallausega edasiantu, teine aga näitab, et pealausega väljendatu leiab aset olenemata sellest, kas, kus, millal, kuidas jne leiab kõrvallausega väljendatud sündmus aset või kes, missugune jne on selle sündmuse osaline. (EKG II: 308)

- (1) Susside lobinal läks ta sooja voodisse tagasi, ehkki uni oli ära läinud. (ILU1990)
- (2) Sest kõik arstid, ükskõik millisel erialal nad ka ei töötaks, peavad tundma sünnitusabi. (ILU1990)

1.1. Möönd- ja tingimuslause suhe. Mööndtingimuslauseid

Mööndlauseid on tihedalt seotud tingimuslausetega. Mööndlause markerid arenevad sageli just tingimusmarkereist (nt König 1985: 267–268; Kortmann 1997: 203; Heine, Kuteva 2002: 329). Ka eesti keele möönd-

konjunktsioon on moodustatud aja- ja tingimussidesõnast *kui* ja *gi-/ki-*liitest (vt nt Karelson 1959: 196). Tihtipeale toimub areng tingimusmarkerist mööndusmarkeriks mööndtingimusliku vaheetapi kaudu (Kortmann 1997: 199–200).

Mööndtingimuslauseid on adverbiaalused, mis väljendavad ebasoodsaid tingimusi, millest hoolimata pealausega edasiantu toimub (Koks 2004: 496). Seega on mööndtingimuslauseil nii tingimus- kui ka mööndlauseite omadusi. Tingimuslauseitega seob mööndtingimuslauseid neis sisalduv hüpoteetilisus ning mööndlauseitega see, et neid tingimusi peetakse pealausega edasiantu toimumiseks ebasoodsaks (Kortmann 1997: 200). Siiski on teada, et pealausega edasiantu leiab aset. Näiteks lause *Isegi kui buss kohe tuleb, jääme hiljaks* puhul eeldaksime tavaolukorras, et kui buss kohe tuleb, jõutakse õigeks ajaks, kuid siin on teada, et hiljaks jäädakse olenemata sellest, kas buss tuleb kohe või mitte.

Kui sageli käsitletakse mööndtingimuslauseina vaid neid kõrvallauseid, mis on markeeritud inglise keele *even if*-sidenidile vastava sidenidiga (vt nt Givón 1990; Thompson, Longacre 1986: 196–198) (eesti keeles *isegi kui*), siis Martin Haspelmath ja Ekkehard König (1998) eristavad kolme tüüpi mööndtingimuslauseid⁴:

- skalaarsed mööndtingimuslauseid⁵

(3) *Isegi kui me ei saa rahalist toetust, jätkame oma projekti.*

- alternatiivsed mööndtingimuslauseid

(4) *Ükskõik, kas saame rahalist toetust või ei saa, jätkame oma projekti.*

- universaalsed mööndtingimuslauseid

(5) *Ükskõik kui palju rahalist toetust saame, jätkame oma projekti.*

(6) *Saagu me rahalist toetust palju tahes, jätkame oma projekti.*

Mööndtingimuslauseite puhul seotakse pealausega mitu tingimust: *kui {a või b või c või d ..}*, siis *q*. Mööndtingimuslauseite tüübid erinevadki üksteisest selle poolest, kuidas nimetatud tingimusi seotakse ja vormistatakse. Skalaarsete mööndtingimuslauseite puhul on esitatud ebasoodsate

⁴ Pikemalt selle kohta, milliste vahenditega mööndtingimuslauseid eesti keeles edasi antakse, vt Koks 2004.

⁵ Tingimus- ja mööndusmarkerite üleminekualasse jäävad enamasti skalaarsete mööndtingimuslauseite markerid (Kortmann 1997: 200).

tingimuste kõige suurem võimalik hulk; alternatiivsete puhul köidetakse pealausega edasiantu toimumiseks soodne tingimus ja selle eitus eraldava seose kaudu ning universaalsete korral näidatakse, et kõrvallauses esitatud tingimuse määr ei ole tähtis. (Haspelmath, König 1998: 565–566)

Nii Lehte Rannut (1981), Mati Erelt (1986) kui ka EKG II (1993) on käsitlenud alternatiivseid ja universaalseid mööndtingimuslauseid mööndlausete hulgas. Erelt (1986) ja EKG II on seejuures rühmitanud need *olenemata*-tüüpi mööndlausete alla, *kuidas*-algulisi universaalseid mööndtingimuslauseid on aga käsitlenud *vaatamata*-tüüpi mööndlausete hulgas. Skalaarseid mööndtingimuslauseid, mis on markeeritud sidesõnaga *kui* ning partikliga *ka* või *-gi/-ki*, on seni käsitletud mööndlausetena, aga sidendi *isegi kui* abil markeeritud mööndtingimuslauseid tingimuslause-tena.

Et peame nimetatud kõrvallauseid mööndtingimus-, mitte aga mööndlauseteks, siis käsitleme käesolevas artiklis mööndlausetena EKG II liigituse järgi vaid neid *vaatamata*-tüüpi kõrvallauseid, kus 1) *et*-kõrvallause korreelaadiks on *sellele ~ selle peale vaatamata, sellest hoolimata* ning 2) sidendiks on *kuigi, ehkki ~ ehk küll, ehk(ki) ... küll*. Lisaks kuuluvad möönvate sidendite hulka ka *olgugi et* ning *kuna*, viimasena nimetatu küll äärmiselt harva.

1.2. Mööndlausete funktsionaalsed tüübid

Funktsiooni järgi on liigitatud peamiselt tingimus- ja põhjuslauseid (nt Lowe 1987; Sweetser 1990; Dancygier, Sweetser 2000; vt ka Plado 2008). Enim tuntud on Eve Sweetseri (1990) kolmikjaotus, mis jagab tingimus- ja põhjuslauseid sisu-, episteemilise ja kõneaktitasandi adverbiaallauseiks.

Sisutasandi adverbiaallused on tüüpilised adverbiaallused, nt sellised põhjuslauseid, mis väljendavad pealausega toimumise põhjust. Näiteks lauses *Mari hüppas hiirt nähes toolile, sest ta kardab neid väikseid närilisi* on hiire kartmine toolile hüppamise põhjuseks.

Episteemilise tasandi lausetes valitseb pea- ja kõrvallause vahel järeldussuhe. Näiteks lauses *Mari kardab hiiri, sest ta hüppas seda pisikest loomakest nähes toolile* võime kõrvallauses edasiantu põhjal järeldada pealausega edasiantut, st oma varasemate teadmiste põhjal võime järeldada, et kui keegi hüppab hiirt nähes toolile, siis ta järelikult kardab hiiri. Lisaks on episteemilise tasandi lausetel puhul sisutasandi lausetega võrreldes

põhjuse-tagajärje suhe vastupidine, st pealauses on esitatud kõrvallausega väljendatud sündmuse põhjus (Mari toolile hüppamise põhjuseks on see, et ta kardab hiiri).

Kõneaktitasandi adverbiallaused ei ole seotud mitte pealausega, vaid nende abil muudetakse pealausega öeldu suhtlussituatsioonis relevantseks. Nt lauses *Kui sa seda veel ei teadnud, siis Mari kardab hiiri* ei anna tingimuslause edasi pealausega väljendatu toimumise tingimust (ei ole ju suhtluspartneri teadmine ja see, et Mari hiiri kardab, omavahel kuidagi seotud), vaid näitab, miks kõneleja pealausega edasi antud info edastab ning muudab selle suhtluses oluliseks, st näitab, et edasitulev info on oluline vaid juhul, kui kuulaja seda veel ei tea.

Mõnikord (nt Dancygier, Sweetser 2000, 2005) on eraldi põhitüübina nimetatud ka metakeelelised adverbiallaused, millega kõneleja kommenteerib oma sõnakasutust⁶. Nt lauses *Mari kardab muususid, kui nende loomakeste saarte murde sõna kasutada* kommenteerib tingimuslause pealause sõna *muusu*. Ka mööndlausetes hulgas esineb eri funktsionaalset tüüpi kõrvallauseid. Mily Crevels (2000a, 2000b) eristab nelja tasandi – sisu-, episteemilise, kõneakti- ja tekstitasandi mööndsuhteid. Siinkohal jäägu tekstitasandi mööndsuhted kõrvale ning piirdugem vaid lausetasandiga.

Sisutasandi mööndsuhe (7, 8) näitab, et mööndlausega kirjeldatud sündmus või olukord küll on pealausega edasi antud sündmuse või olukorra toimumise takistuseks, kuid siiski ei tõkesta selle realiseerumist (Crevels 2000b: 318).

(7) Ta sünnitas just ilusa tüdruk lapse, kuigi on juba viiekümne kahe aastane.

(8) Ehkki ahi neelas hulga puid, oli ateljees külm. (ILU1990)

Episteemiliste mööndlausetes⁷ korral ei ole tavaolukorras kokkusobimatud mitte kõrval- ja pealause sündmused, vaid ebakõla valitseb järelduses, mida öeldu põhjal tehakse (König 1999: 84). Näiteks lauses (9) võiksimel üldjuhul mööndlausest järeldada, et Mart armastas naist, ning lauses (10), et jaaguarid tahavad puuris olla, kuid siin need järeldused ei kehti.

(9) Kuigi Mart tuli tagasi, ei armastanud ta naist.

⁶ Eve Sweetser (1990) on metakeelelisi adverbiallauseid pidanud kõneakti adverbiallausetes hulka kuuluvaks, Helen Plado (2008) on aga nii metakeelelisi kui ka kõneakti adverbiallauseid pidanud konversatsiooniliste adverbiallausetes alltüübiks.

⁷ Neid on nimetatud ka retoorilisteks mööndlauseteks (nt König 1999).

- (10) Jaaguar ei taha olla puuris [---], ehkki puuriga kohanenud jaaguare võiks mu oponent hulgi välja pakkuda. (ILU1990)

Kõneakti-mööndlause esitab takistuse, millest hoolimata pealausega edasi antud kõneakt sooritatakse (Crevels 2000a: 318) (11, 12). Kõneakti-mööndlauset saab parafraseerida sisutasandi mööndlausega (11'). Metakeeleline mööndlause seletab, millest hoolimata mõnd pealause kasutatud sõna tarvitatakse (13, 14).

- (11) Kuigi see ei ole minu asi, on sinu käitumine lihtsalt häbiväärne.
(11') Kuigi see ei ole minu asi, ei saa siiski ütlemata jätta, et sinu käitumine on lihtsalt häbiväärne.
- (12) Kuigi lahutusprotsess tuleb kohtus ette alles paari kuu pärast, palun Sind oma pojale selgeks teha, et ta kõige lähemal ajal korterist välja koliks, kuna tema sealviibimine kahjustab Hilma närve ja segab meie tütrele oma edaspidist elu korraldamast. (ILU1990)
- (13) Mari kardab muususid, kuigi seda sõna tänapäeval vist enam keegi ei kasuta.
- (14) [---] Ei saa olla, et oleks lähedal (ta ei julenud öelda – kõrvuti –, kuigi, mis muidu tähendab kinos „lähedal“?). (ILU1990)

On keeli, mis eristavad sõnavara abil üsna selgelt, mis tasandi adverbiaallausega on tegu. Seejuures kalduvad teatud konjunktsioonid markeerima peamiselt sisutasandi adverbiaallauseid, kuna teised markeerivad nii episteemilise kui ka kõneaktitasandi adverbiaallauseid. Näiteks prantsuse keeles markeerib sidend *parce que* sisutasandi põhjuslauseid ning konjunktsiooni *puisque* kasutatakse episteemiliste ning kõneakti-põhjuslausete korral (Sweetser 1990: 82). Keelematerjali vähesuse tõttu (vt joonis 1) ei saa siinkohal anda lõplikku vastust küsimusele, kas ka eesti mööndkonjunktsioonide hulgas esineb selliseid, mis kalduksid teatud tasandite mööndsuhteid markeerima. Kuigi kõik mööndsidendid võivad alustada kõikide tasandite mööndlauseid, näib siiski, et markereid *sellest hoolimata et* ning *sellele vaatamata et* kasutatakse konversatsiooniliste mööndlausete puhul tunduvalt vähem. Üks põhjus võib olla ka nende markerite pikkus, mistõttu see osa, mis muudab tegeliku info relevantseks, muutuks asjatult pikaks ning sisulise info edastamine lükkuks liiga kaugemale edasi.

2. Eesti mööndlause markerid

Eesti mööndlause markereiks võivad olla 1) *et* (korrelaatideks on sel juhul kas *sellele ~ selle peale vaatamata* või *sellest hoolimata; olgugi, olgu küll*), 2) *kuigi, ehkki, ehk küll, ehk(ki) ... küll*, harva *kuna, kui ... küll* (sel juhul puudub pealuses korrelaat) (Rannut 1981: 95–97; EKG II: 308–309; EKSS).

Et eesti vanas kirjakeeles leiab eeltooduist mööndlause markereina vaid *ehk (...)* *küll*, mida tänapäeval kasutatakse väga harva, siis huvitab meid, milliste vahenditega on eesti keeles varem mööndussuhet vormistatud, millal on kasutama hakatud tänapäevaseid mööndusmarkereid ning kuidas on need arenenud. Järgnevalt käsitlemegi mööndlause markerite kujunemist XVII sajandist tänapäevani vana kirjakeele korpuse põhjal.

2.1. Mööndlause markerid vanas kirjakeeles

Peamiselt alustati vanas kirjakeeles mööndlauset kas markeriga *ehk (...)* *küll* või *et (...)* *küll*. Peale nende esines veel ka *olgu küll et, ehk ka, kui küll*, aga mööndlause ainsaks markeriks võis olla ka adverb *küll*⁸.

- (15) Echk minna kül kein pimmedas orgkus / sihskit en kartan minna üchtekit willituzust. (Stahl 1638)⁹
- (16) Et sa kül need rouged tunned, siiski tahhan ma õppetada laiemalt , mis sul tarwis on neist teäda. (Hupel 1771)
- (17) Ehk nemmad ka mitto ramatut on kirjotanud, siiski polle k[e]ik ue seäduusse ramato arrusse pandud. (Jutud 1740)
- (18) Kui nüüd kül kolledad need paigad, kust olleme läbbikäinud, siis õmmetige sedda olleme tähhele pannud, et [---] (1818_Masing_41)

Tabel 1 illustreerib mööndkonjunktsioonide kasutust eri sajanditel.

⁸ Kuna üksnes adverbi *küll* abil markeeritud mööndtähendusega osalause puhul võib tekkida küsimus, kas tegu on alistatud mööndlausega või hoopis rinnastatud osalausega, jäävad need laused siin lähemalt käsitlemata, vt alistatud ja rinnastatud klauside vahetõlke käsitlevat peatükki.

⁹ Näidete allikaid vt linkidelt <http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/korpused.htm> ja <http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/Kwic2/paring19.htm>.

Tabel 1. Mõõndkonjunksioonid XVII–XIX sajandil
TÜ vana kirjakeele korpuses

	<i>ehk (...)</i> küll	<i>et (...)</i> küll	<i>kui (...)</i> küll	<i>ehk (...)</i> ka	KOKKU
XVII saj	108 = 64%	61 = 36%	0	0	169
XVIII saj	45 = 38%	72 = 61%	0	1	118
XIX saj	66 = 52%	57 = 45%	3	0	126
KOKKU	219	190	3	1	413

Nagu näha tabelist 1, on kõigil vaadeldavatel sajanditel kõige sagedasemateks mõõndkonjunksioonideks *ehk (...)* küll ja *et (...)* küll. Nende omavaheline vahekord eri sajanditel varieerub, ent mõlemad püsivad sagedaste mõõndkonjunksioonide hulgas ka veel XIX sajandil.

Pea kõiki neid mõõndkonjunksioone on kasutatud ka mõõndtingimuslausetes. Sidendid *et (...)* küll ja *ehk (...)* küll saavad mõõndtingiva tõlgenduse juhul, kui kõrvallause öeldisverb on tingivas või kaudses kõneviisis või on kõrvallauses mõni lisapartikkel, nt *ka*.

- (19) Echk kül se ilm ninck keick kurratit / sesinnases paigkas / öhes hulckas seisaxit / sihskit on sünno jures röhm ninck arm [---] (Stahl 1637)
- (20) Ni pea agga, kui ta jo lumme al seisnud, ja lambad korrapärralisse söötmissse peäle tallis on õppetud, ei kölba mitte ennam nende harrind söötmissse wisi seggada, ehk tulgo kül sulla ilma järrele jälle selget külma. (Knüpffer 1837)
- (21) Temma on siin meije jures, et teije Tedda ka kül ei näe. (Schwelle 1844)

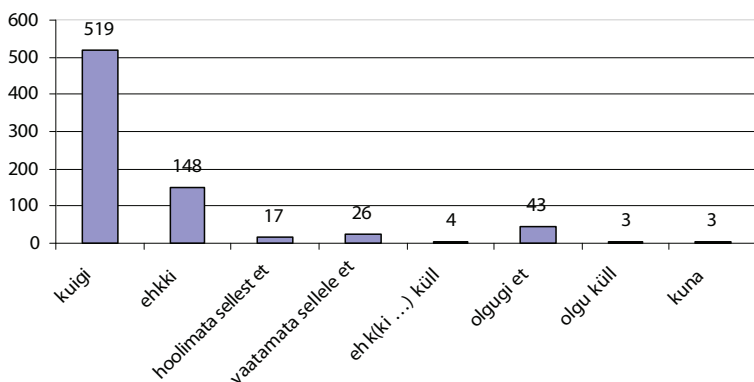
Sidendi *kui (...)* küll abil markeeritud mõõndtingimuslausete öeldisverb võib olla nii indikatiivis kui ka konditsionaalis.

- (22) [---] ja kui sa kül ihholikkul kombel priiks olled nimmetud; agga kui sa weel pattule ja rummalussele perriseks olled jänud, siis oh! hing! siis ep olle sa weel priiks sanud, [---] (Masing 1820)
- (23) „Ma woin sulle warsi näidata, mis wäggi sel rättikul on: ta peastab mind ommeti sinno küünte wahlhelt, nenda et sa mulle ühte werre tilkagi ei sa ärrawallada, kui sa ka kül omma mögaga mind peaksid raiuma. (Mai Roos 1865)

Tänapäeval kõige tavalisemaid mööndlausemarkereid *kuigi* ja *ehkki* ei ole vana kirjakeele perioodil veel tekkinud, ent *ehk küll* ja *kui küll* on oma olemuselt neile sarnased, sisaldades sündit *kui* või *ehk* ja modaalpartiklit, millel näib olevat rõhutav funktsioon. Seetõttu võiks neid pidada tänapäevaste mööndlausemarkerite *kuigi* ja *ehkki* eellasteks. Millal täpselt *küll* asendus *gi-/ki*-liitega, pole vähemalt korpusematerjalide põhjal võimalik välja selgitada. 1930. aastaiks on aga *kuigi* ja *ehkki* mööndlause markeritena selgelt välja kujunenud ja peaaegu et välja tõrjunud varasemad markerid *kui küll* ja *ehk küll*. Täpsemalt selle kohta järgmises alapeatükis.

2.2. Mööndlause markerid tänapäeva eesti kirjakeeles

Tänapäeval on mööndsidesõnadest enim kasutatavad *kuigi* ning *ehkki*, mis on oma tekkelt suhteliselt hilised. Joonisel 1 on esitatud andmed mööndlause markerite esinemuse kohta Tartu Ülikooli kirjakeele korpuse 1990. aastate allkorpuses. Näeme, et domineerivad *kuigi* ja *ehkki*, vähemal määral on kasutatud korrelaatsidendeid *olgugi et*, *vaatamata sellele et* ja *hoolimata sellest et*, ülejäänud vahendid mööndlause markeerimiseks on marginaalsed.

Joonis 1. Mööndkonjunktsioonid TÜ kirjakeele korpuse 1990. aastate allkorpuses

Järgnevalt vaatleme mööndkonjunktsioone ja nende kujunemislugu eesti kirjakeeles lähemalt.

Kuigi on tänapäeva eesti kirjakeele prototüüpne möönev sidesõna – seda esineb TÜ 1990. aastate kirjakeele korpuses tunduvalt enam kui teisi mööndkonjunktsioone (68% mööndkonjunktsioonide kasutusest) ning selle kasutuskorrad jagunevad üsna võrdselt ajakirjandus- ja ilu-kirjanduskeele vahel (vastavalt 44% ja 56%¹⁰). *Kuigi* on tekkinud aja- ja tingimussidesõnast *kui*, millele on lisandunud rõhuliide *-gi*¹¹.

Varasemates allikates (nt Göseken 1660, viidatud Kingisepp jt 2010 järgi; Hupel 1818, viidatud Karelson 1959 järgi; Wiedemann (1973: 400; algtrükk 1893)) ei ole sidesõna *kuigi* möönvat kasutust esitatud, toodud on vaid adverb *kuigi*. Rudolf Karelson (1959: 196) järeldab, et sõna *kuigi* konjunktsiooniline kasutamine on suhteliselt hilise arengu tulemus.

TÜ vana kirjakeele korpusest leiab esimesed sõna *kuigi* kasutused XVIII sajandi lõpupoolest, kuid tegemist ei ole mitte selle sõna sidesõnalise, vaid adverbilise kasutusega. XIX sajandi esimese poole tekstides esineb *kuigi* sagedamini, kuid ka siis on tegemist adverbi, mitte konjunktsiooniga.

(24) Ei olnud ta kuiki kaua sojas toas olnud; siis hakkasid temma jallad hirm-saste wallotama ja paistetama, et ta ei jaksand maast liikuda. (Arwelius 1782)

(25) Agga se õ'nnelik ello ei ullatand kuigi pitkale. (Suve Jaan 1841)

Küll aga esineb *kuigi* konjunktsioonina TÜ kirjakeele korpuse 1890. aastate tekstides.¹² Sidesõna *kuigi* võib seejuures alustada nii mööndtingimuslauset (26) kui ka mööndlauset (27). Seega võib oletada, et *kuigi* on möönva konjunktsioonina välja kujunenud ja kirjakeeles kasutusele võetud millalgi XIX sajandi teises pooles.

¹⁰ Erinevus tuleneb tõenäoliselt sellest, et mööndlauseid kasutatakse ilukirjanduskeeles enam kui ajakirjanduskeeles; ilukirjanduskorpuses on umbes 77 ja ajakirjanduskorpuses umbes 36 mööndlauset 100 000 tekstisõna kohta.

¹¹ Sidesõnale *kuigi* on nii vormilt kui ka sisult suhteliselt sarnane sidend *kui* (...) *ka*. See koosneb samuti tingimussidesõnast *kui* ja rõhupartiklist *ka* ning sellega vormistatakse mööndtingimuslauset, nt *Kui ma ka noorem oleksin, ei suudaks ma seda kunagi nii hästi teha* [---] (Koks 2004: 499).

¹² Kahjuks ei ole hetkel võimalik vana kirjakeele korpusest ülevaadet saada XIX sajandi teise poole kohta, sest ajavahemikust 1850.–1890. aastani on hetkel korpuses vaid üks tekst 1865. aastast, kus esineb sõna *kuigi* üks kord adverbina.

(26) Mil wiisil aga kõige päält edasi elada ilma Miilita, kuigi ka Miili edasi elada suudaks ilma temata! (AJA1890)

(27) Hra Schröter lükkas aga walimise tagasi ja jäi selles kindlaks, kuigi teda mitmelt poolt tungiwalt ametit wastu wõtta paluti. (AJA1890)

Ka 1900. ning 1910. aastate korpuses esineb sidesõna *kuigi* nii mööndtingimuslause (28) kui ka mööndlause (29) alguses.

(28) Oma hoonet ei ole kuhugile wiia ja kuigi kuskil were-hinna eest maja platsi lunastad, siis ei jõua enam ehituse kulusid kanda. (AJA1900)

(29) Ta süda löi nõnda, et küüned põranda kivil rabisesid, kuigi ta ise oli liikumatu. (ILU1910)

1930. aastate korpuses on juba valdav sidesõna *kuigi* möönduslik kasutus. On siiski veel ka *kuigi*-algulisi mööndtingimuslauseid, kuid suur osa neist on sellised, kus öeldisverb on konditsionaalis (30, 31), indikatiivse öeldisverbiga mööndtingimuslauseid on vähe (32).

(30) Järgnege taibukalt ja püüdlilikult juhtimisele, kuigi partner peaks harrastama teistsuguseid samme, kui teie olete õppinud -- ärge seepärast veel kunagi tõrksalt keelduge neid täitmast. (AJA1930)

(31) Piiride määramisel püütakse korraldada nii, et waldu ei poolitataks kahe konwendi wahel, kuigi seetõttu konwentide walijaskond peaks kujunema arwult ebauhtlaseks. (AJA1930)

(32) Ei ole mõeldav, et kaasaegne ooperi-teater, mis kõrge taseme saavutamiseks suurt kapitali nõuab, saaks olla era-asutis, kuigi seda juhivad kõrge kvalifikatsiooniga inimesed. (AJA1930)

1950. aastaiks on sidesõna *kuigi* kasutus muutunud tänapäevaseks, st *kuigi* on kujunenud möönvaks sidesõnaks, millega mööndlause kaasneb indikatiivi vormis öeldisverb. Mööndtingimuslauseid markeerib *kuigi* väga harva ning selle abil saab markeerida mööndtingimuslauseid vaid juhul, kui kõrvallause predikaatverb on konditsionaalis (33). Ka Katrin Karu väidab (2004: 56), et sidend *kuigi* saab mööndtingimuslauseid esineda vaid juhul, kui selle öeldis on tingivas kõneviisis.

(33) Kuigi ma nüüd püüaksin vastupidist väita, ei vii ükski jõud neid meenutusi minema. (ILU1960)

Sidendi *kuigi* esinemise järgi korpuses võime järeldada, et see mööndside sõna on läbinud tüpoloogiliselt küllaltki sagedase grammatiseerumisahela:

tingimusmarkerist on arenenud mööndusmarker mööndtingimusliku vaheetapi kaudu.

Kui ... küll on tänapäeval nii harv mööndlause marker, et TÜ kirjakeele korpuse 1990. aastate tekstidesse see jõudnud ei ole. Küll aga leiab selle ühendsidendi abil markeeritud mööndlauseid Internetist (34).

- (34) Kadunud vanamemm luges – ta õppis lugemise ära alles keskeas – mulle kunagi ette, kui ma küll juba lugeda oskasin, aga mitte sihukest kirja nagu seal raamatus.¹³

Konjunktsioon **ehkki** on teine küllaltki sagedane eesti keele möönev sidesõna (TÜ kirjakeele korpuse 1990. aastate tekstides 19% kõigist möönvate sidendite kasutusest), kuid seda kasutatakse ilukirjanduskeeles tunduvalt enam kui ajakirjanduskeeles (vastavalt 76% ja 24%).

Samamoodi kui mööndkonjunktsioon **kuigi** on ka **ehkki** üsna hiljuti tekkinud möönev sidesõna, esimesed näited **ehkki** kasutuse kohta on TÜ kirjakeele korpuses alles 1930. aastaist. Esimene eesti keele õigekeelsus-sõnaraamat, kus **ehkki** on esitatud, on Elmar Muugi koostatud „Väike õigekeelsus-sõnaraamat” (1934: 108). Siiski toob Oskar Loorits teiste möönvate sidesõnade hulgas sidesõna **ehkki** välja juba oma 1923. aastal ilmunud „Eesti keele grammatikas” (lk 157).

Erinevalt sidesõnast **kuigi** ei ole sidesõna **ehkki** kunagi kasutatud mööndtingimuslauses.

Ehk(ki) ... küll on vanas kirjakeeles väga sage mööndlause marker, kuid tänapäevaks on see muutunud pigem marginaalseks mööndkonjunktsiooniks. TÜ kirjakeele 1990. aastate korpuses leidis vaid neli selle sidendi abil markeeritud lauset (35).

- (35) [---] täitsid kuulekalt käsku [---], ehk ju küll teadsid, millised vääritud jõud on käsutajajaks ja kui arutu kogu süsteemi? (ILU1990)

Sidendi **ehk (...)** **küll** kasutus vähenes drastiliselt pärast seda, kui kirjakeeles hakati kasutama sidesõna **ehkki** ning ka **kuigi** oli muutunud peamiselt möönvaks sidesõnaks, st millalgi vahemikus 1910.–1930. aastateni (vt tabel 2, kus on toodud sidendi **ehk (...)** **küll** esinemus korpuse vastaval kümnendil ning sulgudesse lisatud esinemus 100 000 tekstisõna kohta).

¹³ <http://www.kirjanikekodu.kongress.ee/03lugu/vananurm/v5.html>.

Tabel 2. Sidend *ehk (...)* küll TÜ kirjakeele korpuses

	1890. aastad	1900. aastad	1910. aastad	1930. aastad	1950. aastad	1960. aastad	1970. aastad	1980. aastad	1990. aastad
<i>Ehk (...)</i> <i>küll</i>	138 (39,66)	108 (45,95)	86 (20,05)	1 (0,27)	1 (0,32)	0	1 (0,24)	4 (0,94)	4 (0,27)

Sidendite *sellele* ~ *selle peale vaatamata et; sellest hoolimata et* abil markeeritakse mõõndlauseid suhteliselt harva, 1990. aastate kirjakeele korpuses esines nende abil markeeritud mõõndlauseid vastavalt 26 ja 17 korda. Vana kirjakeele korpuses sel viisil markeeritud mõõndlauseid ei esinenud, küll aga leidus näiteid 1890. aastate korpuses.

- (36) Aga ma armastan teda hoolimata sellest, et ta mulle tihti sama tark tundub kui ta kaunjas king. (ILU1990)
- (37) Ka keeled on väga erinevad, vaatamata sellele, et osa sõnatüvedest on ühised. (AJA1990)

See-pronoomeni asemel võib korreelaadis esineda ka mõni suhteliselt sisutühi substantiiv, nt *asjaolu, fakt* vmt:

- (38) Hoolimata faktist, et ta oli suutnud kõrvale panna umbes 100000 dollarit, näis selle eesmärgi saavutamine iga aastaga üha ebarealsemaks muutuvat. (ILU1990)
- (39) Vaatamata asjaolule, et 5. oktoobril tagandati Venemaa peaprokurör Stepankov, koidab Hasbulatovile ja Rutskoile paragrahv riigireetmise eest – teadagi populaarsemaid süüdistusi Venemaa ajaloos sajandite vältel. (AJA1990)

Et sõnade *hoolimata* ja *vaatamata* abil antakse mõõndustähendust edasi ka lihtlauses, kasutades neid kas pre- või postpositsioonidena¹⁴, võime järeldada, et need verbivormid on grammatiseerunud mõõndtähendust edasi andma.

- (40) Venemaa on rõhutanud, et hoolimata sõpruslepingust pole Venemaa kohustatud igas olukorras asuma oma liitlase Põhja-Korea kõrvale. (AJA1990)
- (41) Kuid heale südamele vaatamata oli joodik räpane ning kole, haises viina järel. (ILU1990)

¹⁴ Verbivormide *vaatamata* ja *hoolimata* grammatiseerumise kohta vt Uuspõld 2001.

Olgugi et, olgu (...) küll, olgu peale(gi) et. Neist on sagedasim *olgu gi et*, mida leidis 1990. aastate korpuse 44 lauses, samal ajal kui ühendite *olgu (...) küll* ja *olgu peale(gi) et* abil oli markeeritud vastavalt vaid kolm ja kuus mõondlause.

- (42) Seega olid kirjad tulnud Soomest kümne päevaga, olgu gi et laev sõidab selle maa nelja tunniga. (AJA1990)
- (43) Olgu küll, et väesalgad marsivad iga päev läbi Viini tänavate, et sõjameeleolu lasub rängana ja ähvardavana linna peal ning keegi siin ei looda enam rahu – siiski, siin, selles paigas, kus nad praegu pimedas seisavad, valitseb suure linna kohta niisama hästi kui hauavaikus. (ILU1990)

Ka need mõondlause markerid on enam kasutatud ilukirjanduskeeles, *olgu gi et* esines 1990. aastate ilukirjandustekstides 28 ja ajakirjandustekstides 16 korral, kuna sidendeid *olgu (...) küll* ning *olgu peale(gi) et* leidis sama kümnendi korpuses vaid ilukirjandustekstides.

Sidendit *olgu gi et* vana kirjakeele korpuses ei esine, esimesed selle näited jõuavad eesti kirjakeele korpusesse 1900. aastate tekstidest, seejuures alustavad need mõondlause, mitte aga mõondtingimuslause. Küll aga saab mõondtingimusliku tähenduse arenemist mõenduslikuks jälgida sidendi *olgu (...) küll* puhul. Vana kirjakeele korpuses ei leidunud seda XVII sajandi tekstides, küll aga XVIII ja XIX sajandi tekstides, kus seda kasutati vaid mõondtingimuslause markeerimiseks.

- (44) Olgo need kül sured, siis õmmetige selle wasto ei seisa, kes Jummalast nende üle on pantud wallitsema. (Masing 1818)

Nagu näitab eesti kirjakeele korpus, on XX sajandi alguseks sidendi *olgu (...) küll* mõondtingimuslik tähendus taandunud. Kui 1890. aastate korpuses oli veel üks juht, kus seda sõna kasutati mõondtingimuslause markeerimiseks, siis 1900. aastate korpuses ei leidunud enam ühtegi selle sidendi mõondtingimusliku kasutuse korda.

Tänapäevased mõondlausemarkerid on suures piiris välja kujunenud 1930. aastaiks: sage mõondlause marker *et (...) küll* on kasutusest täiesti taandunud ning *ehk (...) küll* on muutunud marginaalseks. Neid on asendama hakanud peamiselt *ehkki* ja *kuigi*, lisaks on tekkinud ka *sellele vaatamata et*, *sellest hoolimata et*, *olgu gi et*. Nii vanas kirjakeeles kui ka tänapäeval on möönev sidend (v.a *sellele vaatamata et*, *sellest hoolimata et*, *kuna*) sisaldanud rõhupartiklilist komponenti. Vanas kirjakeeles on selleks olnud peamiselt *küll*, mis tänapäevaks on asendunud *gi-/ki-*liitega. Partikli

küll asendumist *gi-/ki-*liitega võib tõenäoliselt seletada lühenemisena, on ju neil partikleil küllaltki sarnane tähendus. Samas võib sel asendumisel olla ka muid põhjusi, ent vähemalt keelekorraldusallikaist ei leidnud me kirjutisi, mis oleksid otsesõnu soovitanud kasutada analüütilise vormi asemel sünteetilist.

3. Mõõndlause alistuse ja rinnastuse piiril

Mõõndlauseid peetakse eesti grammatikates üheks põhjuse-tagajärje suhet väljendavaks adverbiaalse kõrvallause tüübiks. Samas on eriti *kuigi-* ja *ehkki-*alguliste mõõndlausetega liitlauseil ühisjooni rinnastatud lausetega. Järgnevalt vaatleme lähemalt alistus- ja rinnastussuhteid ning argumenteerime, mille poolest mõõndlauseid võib siiski pidada alistatud lauseks.

Alistust ja rinnastust esineb nii sõnavormide, fraaside kui ka lausete tasandil. Peamiseks rinnastuse ja alistuse erinevuseks peetakse seda, et rinnastus (45) on sümmeetriline, alistus (46) aga asümmeetriline seos tarindi liikmete vahel (vt nt Haspelmath 2007: 46). Rinnastuse puhul seotakse vähemalt kaks sama funktsiooniga keeleüksust nii, et saadud tervikut kasutatakse süntaktiliselt samas positsioonis, kui kasutatakse selle osi (ISK: 1028). Alistuse puhul on aga üks keeleüksus põhjaks ja teine selle laiendiks, kusjuures terviku omadused määrab ennekõike põhi. Näiteks rinnastatud lausete puhul on seotud osalused, mis mõlemad võiksid esineda omaette lihtlauseina (45b), kuid alistatud laused on alistava osalause, st pealause elemendiks. Lauses (46b) on alistatud osalause *kui ma teda hõikasin* pealause ajamääruseks ning näitab seega, millal pealause sündmus aset leiab.

(45a) ema ja tütar

(45b) Hõikasin teda ja ta kuulis mind.

(46a) väikestele tütardele

(46b) Kui ma teda hõikasin, keeras ta ringi.

Rinnastatud lausete korral ei kuulu rinnastusseost vormistav sidend kumbagi osalause, kuid alistusseost markeeriv sidend on kõrvallause koosseisus (EKG II: 275).

Nagu keeles üldse, ei ole ka rinnastuse ning alistuse vaheline piir selge, vaid tegemist on kontiinumiga, mille otstes on selged prototüüpsed alad ning vahel on hajus üleminekuala (Quirk jt 1985: 927; Lehmann 1988: 189; Kortmann 1997: 59; Croft 2001: 322; Cristofaro 2003: 22–23). Bernd

Kortmann (1997: 59–62) näitab, et prototüüpset adverbiaalset sidendit saab kasutada rindlauses ja vastupidi, rinnastavat sidesõna võib kasutada alistatud osalauses. Kontiinumis rinnastavate ning alistavate sidendite vahele jäävaks peab Kortmann (1997: 62–63) adverbiaalseid konnektiive, mille abil saab edasi anda samu semantilisi suhteid kui rinnastavate ja alistavate sidenditegagi (Blühdorn 2008: 65). Näiteks laused (47) ja (48) väljendavad mõlemad mõõndussuhteid, kuid esimeses neist vormistab mõõndtäheenduse mõõndkonjunktsiooniga *kuigi* alustatud mõõndlause, teises lauses kannab mõõndtäheendust konnektiiv *siiski*, mis on korrelatiivset päritolu: *siiski* on kujunenud aja- ja tingimuslause korrelaadist *siis*, millele on lisandunud rõhupartikkel *-gi/-ki*.

(47) Kuigi väljas oli ilus ilm, otsustasime terve päeva toas veeta.

(48) Väljas oli ilus ilm, siiski otsustasime terve päeva toas veeta.

Rinnastuse ja alistuse vaheline hägus üleminekuala tuleb kujukalt välja ka mõõndlauseid uurides; selget piiri ei ole võimalik tõmmata mõõnd- ja vastandavate suhete ega ka mõõnd- ja vastandavate konjunktsioonide vahele. Eelkõige on mõõndlausel ühisala ootusvastase ehk mõõnva vastandusega¹⁵ (vt ka Crevels 2000: 17–18), mille puhul (nagu mõõndlausegi korral) seotakse kaks sündmust, mis eeldatavasti tavaolukorras koos ei esine. Vrd lauseid (49) ja (50).

(49) Kuigi sajab, läheme metsa jalutama. (mõõndlause)

(50) Sjab, kuid läheme metsa jalutama. (ootusvastane vastandus)

On ka keeli, kus ainsaks mõõnva sidendiks ongi vastandav konjunktsioon, mis vastab inglise keele konjunktsioonile *but* 'aga' (König 1990: 145, 149).

Lisaks on mõõndlausega põimlausetel mõningaid rinnastatud lauseomadusi (König, van der Auwera 1988). Ka Karelson (1980: 42–45) demonstreerib eesti keele näitel, et just mõõnva ja vastandava sidesõnad on üks rühm, mille puhul pole vahekord alistavate ja rinnastavate sidesõnade vahel selge. Ta väidab, et lausetes nagu *Ta käib teatris, kuigi harva* või *Ta tuli, ehkki hilinemisega* ei ole tegemist mitte alistus-, vaid pigem rinnastussuhtega (on võrreldavad lausega *Poiss on väike, aga tubli*). Karelson (1980: 45) paneb ette, et sõnad *kuigi*, *ehkki*, *ehk küll* ja *olguigi*

¹⁵ On kolme tüüpi vastandust: kontrastiivne, ootusvastane ja korrigeeriv. Eesti keele vastanduse kohta vt lähemalt Erelt 2010.

(et) tuleks edaspidi esitada nii möönvate kui ka vastandavate sidesõnade hulgas. Kuigi nimetatud sidesõnadel on selgelt ühisjooni vastandavate sidesõnadega, pole neid siiski mõtet rinnastavate sidendite hulgas nimetada, vaid pigem on ikkagi tegemist vastandavate ning möönvate suhete semantilise lähedusega.

3.1. Eesti keele möönvad põim- ja rindkonstruktsioonid

Möönvaid suhteid võib edasi anda nii põim- kui ka rindlausega (Karu 2006: 69). Ühtlast üleminekuala mööndlausega põimlause ja vastandavate lausete vahel kirjeldavad näited (51)–(55). Lause (51) on vormi poolest tüüpiline mööndlausega põimlause: mööndlauset alustab möönev sidesõna *kuigi*. Lause (52) on samuti mööndlauset sisaldav põimlause, kuid siin markerib seda, et pea- ja kõrvallauses edasiantu tavaolukorras koos ei esine, peale mööna sidesõna *kuigi* ka möönev-vastandav konnektiiv *siiski*. Lause (52) puhul on huvitav ka see, et pealause ei ole verbialguline, nagu mööndlausega põimlause pealause enamasti on (vrd *Kuigi pimedas ja külmas tuli vedada jäiseid magamiskotte koolitaja ja vankrikuuri vahet, oli siiski tore*), vaid et konnektiiv *siiski* asub vastandava sidesõna positsioonil.

(51) *Kuigi* ametlik statistika näitas, et inflatsioon oli madal, ei uskunud seda keegi. (AJA1990)

(52) *Kuigi* nuga ei lõiganud jäätunud leiba, mis nädalaks kaasa anti ja kotiga Raani härmas sahvris seisis, *kuigi* pimedas ja külmas tuli vedada jäiseid magamiskotte koolitaja ja vankrikuuri vahet, *siiski* oli tore. (ILU1990)

Lauses (53) ei ole ei rinnastavat ega alistavat sidesõna, möönvat tähendust annab edasi vaid konnektiiv *siiski*, mille asukoht on nagu vastandaval sidesõnal teise osalause alguses. Kui lauses ei ole ei alistavat ega rinnastavat sidesõna ning selle positsiooni on hõivanud konnektiiv (*siiski, ometi*), siis saab konnektiiv esineda ainult kahe osalause piiril, täites niiviisi vastandava konjunktsiooni positsiooni, vrd lause (53'). Seda tüüpi lauseid peab Lehte Rannut (1981: 21–22) põimlauseste hulka kuuluvaks ning nimetab neid sidumata põimlauseiks¹⁶.

(53) Tuletikk valgustas auto sisemust vaid viivu, *siiski* jõudis Raul näha võõra mehe kõrval Monikat. (ILU1990)

¹⁶ Termin on Rannut laenanud Ernst Nurmelt (1972), kes räägib sidumata liitlauseist.

(53') *Tuletikk valgustas auto sisemust vaid viivu, jõudis siiski Raul näha võõra mehe kõrval Monikat

Lapsed (54) ja (55) on vastandava konjunktsiooni abil rinnastatud. Kui lauses (54) on möövat vastandust markeeritud sidesõnale lisaks ka konnektiiviga *siiski*, siis lauses (55) on vastandus vaid vastandava sidesõna *ent* kanda.

(54) Jumaliku sfääriga oldi ettevaatlikumad, kuid siiski leidus nii Marsse kui Areseid, Neptuneid kui Apollosid. (ILU1990)

(55) Kõik on õige, ent õhku jäi paar küsimust. (AJA1990)

Samasse üleminekualasse jääb ka vanas kirjakeeles küllaltki sage lausemall, kus möövat osalausest markeerib vaid partikkel *küll*, mida Göseken on pidanud mööndkonjunktsiooniks (Kingisepp jt 2010: 213), ning teist osalausest konnektiiv *siiski* või *ometi* (56, 57). Konnektiivile lisaks võib osalauseste piiril olla ka vastandav sidesõna (58).

(56) [---] se on kül wallus, siiski tulleb abbi, hammas tulleb enneminne wälja. (Hupel 1771)

(57) Kül Ramo keik kohhad läbbi nusutas, ommeti ta keldri ei oskand minna. (Holtz 1817)

(58) [---] kas sa olled ka neid luggenu kes kül so rohto wötsid ning hig-gistasid, agga siiski raskemaks läksid ehk koggone ärra surrid. (Hupel 1766)

Ka selliste lausete hulgas, kus kõrvallause on markeeritud möönva sidesõnaga, on neid, mis on tähenduselt lähedasemad vastandavatele rindlause-tele. Tüüpiliste mööndlauseste puhul valitseb kõrval- ja pealause sündmuste vahel põhjuse-tagajärje suhe ning seotud on kaks sündmust või olukorda, mis tavaliselt omavahel seotud ei ole. Näiteks lause (59) puhul on põhjuseks see, et uudis on hea ja tagajärg on see, et uudise saaja on rõõmus; mööndlause puhul aga tagajärg ei realiseeru. Lause (60) on lähedasem ootusvastasele vastandusele, sest pea- ja kõrvallause vahel ei ole enam tugevat põhjuse-tagajärje suhet, vaid esile tõuseb just ootusvastasus: teatud inimeste rühma rõõmus olemine ei ole ju põhjuseks, mille tagajärg oleks viimase kui ühe rühma liikme rõõmus meel, küll aga on selle lause puhul varjatud ootus, et kõik rühma liikmed (ka Mart) on rõõmsad. Vastandavale lausele veel lähedasemad on aga lause (61) sugused laused, mille põhjal

Karelson (1980) soovitas konjunktsioonid *kuigi*, *ehkki*, *ehk küll* ja *olgugi (et)* liita ka rinnastavate konjunktsioonide hulka.

(59) Kuigi uudis oli hea, oli Mart kurb.

(60) Kuigi kõik olid ümberringi rõõmsad, oli Mart kurb.

(61) Ta oli ilus, kuigi kurb.

3.2. Sõnajärg alistussuhte markerina

Nagu eelmises alapeatükis mainitud, ei ole mitte kõik mööndlauses kasutatavad sidendid üheselt alistavad, näiteks on sidendeid *kuigi*, *ehkki*, *ehk küll* ja *olgugi (et)* võimalik teatud konstruktsioonides kasutada ka rinnastavate sidenditena (61). Komplekssemad sidendid *vaatamata sellele et* ja *hoolimata sellest et* on üsna selgelt alistavad, kuna sisaldavad üldalistavat komponenti *et*, millele üldjuhul järgneb osalause (mille asesõnaline korrelaat on ühtlasi ka sidendi osa). Ka sidend *olgugi et* sisaldab üldalistavat sidesõna *et*, mis osutab selgelt alistussuhtele kahe osalause vahel (kuigi kõrvallause korrelaati siia pole võimalik lisada). Keerulisem on olukord sidenditega *kuigi* ja *ehkki*, mis alustavad osalause, ent mille alistav loomus ei ole nii üheselt mõistetav, vt näiteks eespool näidet (52). Lisaks on sageli raske öelda, kas need on moodustajad teise lause sees või pigem mitte, näiteks on neid sageli keeruline küsimustada, st nende küsimustamiseks ei ole ühesõnalist küsimust. Kui me põhjuslause kohta saame esitada küsimuse *miks?*, ajalause kohta *millal?* jne, siis mööndlauset nii lihtsalt küsimustada ei saa. Seda peab König (1999: 81–82) üheks mööndlausetep eripäraks (vt ka ptk 1).

Seepärast keskendume siinkohal *kuigi*- ja *ehkki*-algulistele mööndlausetele ning vaatleme lähemalt, kas nad käituvad pealause suhtes nagu moodustajad. Üks võimalus teha kindlaks, kas eesti mööndlause puhul on tegemist pigem alistatud või rinnastatud lausetega, on vaadelda nii mööndlause kui ka selle pealause sõnajärge. Eesti keele pealausele on nimelt omane V2-sõnajärg, mis tähendab, et kui lause algul paikneb mõni muu moodustaja kui subjekt, vahetavad subjekt ja predikaat tüüpiliselt oma kohad. (Tael 1988) Kõrvallausetele on omakorda iseloomulik verbilõpuline sõnajärg (kuigi mitte päris kõigile kõrvallausetele, vt EKK; Lindström 2006). Järgnevalt peatume esmalt pealause sõnajärjel, seejärel mööndlause sõnajärjel.

3.2.1. Pealause sõnajärg

Eesti keeles on sõnajärg suhteliselt varieeruv, ent ometigi on sõnajärjes mõningaid tendentse, mis aitavad meil eristada pea- ja kõrvallause. Eesti keele normaallause, kas siis iseseisev lause või põimlause pealause, on tüüpiliselt SVX-järgjega, nt *Jüri läks hommikul kooli*. Kui lause algab määruuse või sihitisega, vahetavad alus ja öeldis aga enamasti kohad, sest verbil on tendents säilitada oma 2. positsiooni (V2-printsiipt), nt *Hommikul läks Jüri kooli*. Sellisel juhul on kõige tavalisem sõnajärg XVSX (Tael 1988). Niisugune sõnajärg on eriti iseloomulik kirjakeelele, suulises kõnes on varieeruvus suurem ja V2-tendentsist tingitud aluse ja öeldise inversiooni pigem välditakse. (Lindström 2002, 2005)

Aluse ja öeldise inversioon võib toimuda ka juhul, kui lausealguliseks moodustajaks on kõrvallause. Lehte Rannut (1981: 12) on seda väitnud pealause ees paikneva määruskõrvallause kohta, EKG II väidab seda eelkõige otsekõnele ning aja- ja tingimuskõrvallausele järgneva pealause kohta, aga see on võimalik ka muudele kõrvallausele järgnevatel pealausesetel, kui pealause teatestruktuuris midagi ei muudeta (EKG II: 316). Seega toimib neis lausetes kõrvallause nagu iga muu moodustaja, tuues lause algusesse sattudes endaga kaasa aluse ja öeldise inversiooni.

Sama kriteeriumi on muide kasutatud ka germaani keeltes alistussuhete väljaselgitamisel. Nii on Ekkehard König ja Johan van der Auwera väitnud, et kui ühele osalausele järgneb vahetult teise osalause finitverb, võib esimest osalause üldjuhul pidada teise osalause üheks moodustajaks (König, van der Auwera 1988: 102), vt ka näited (62) ja (63). Seega on tegemist laiemalt V2-keeltele iseloomuliku nähtusega, mis eesti keelde on jõudnud tõenäoliselt saksa keele vahendusel.

(62) Ehkki oli kevad, suudlesid nad ainult pool tundi. (ILU1990)

(63) Kuigi need arvud on vahest veidi üle pakutud, kõnelevad nad jõudude vahekorras selget keelt. (AJA1990)

Eesti *ehkki*- ja *kuigi*-algulistele kõrvallausele järgnevad pealused on pea alati verbialgulised, st kõrvallause toimib selles selgelt moodustajana. Osas näidetes on toimunud selle tulemusena ka aluse ja öeldise inversioon (62, 63), paljudel juhtudel puudub alus lausest sootuks (64, 65). Ka aluse väljajätku on muide peetud V2-sõnajärje tulemuseks, kui aluseks on 1. või 2. isikule viitav personaalpronoomen (66) (Duvallon, Chalvin 2004).